

21 травня - День пам'яті жертв політичних репресій

Інформаційний матеріал Українського інституту національної пам'яті

День пам'яті жертв політичних репресій — щорічний національний пам'ятний день в Україні, що припадає на третю неділю травня. Відзначається згідно з Указом Президента Віктора Ющенка від 21 травня 2007 року з метою вшанування пам'яті жертв політичних репресій комуністичного режиму. Кількість жертв в Україні досі неможливо підрахувати. Десятки тисяч людей було розстріляно, сотні тисяч пройшли в'язниці, заслання, табори, примусове психіатричне «лікування». Сучасна Росія є правонаступником СРСР. Її диктатор Путін продовжує злочинну політику свого попередника Сталіна, ведучи проти України геноцидальну війну. Російські окупанти застосовують сталінські методи на тимчасово окупованих територіях щодо цивільного населення та щодо українських воїнів-військовополонених (розстріли, поміщення до концтаборів, катування голодом, енкаведистські тортури тощо).

Биківнянський ліс під Києвом- один із символів страшних подій

Це найбільше в Україні місце масових поховань жертв комуністичних політичних репресій. За різними даними, свій останній спочинок тут знайшли від 15 до понад 100 тисяч осіб, закатованих під час допитів або ж розстріляних у позасудовому порядку органами НКВД у Києві.

Як свідчать архівні документи, Биківнянський ліс як об'єкт «спеціального призначення» – місце таємних поховань, використовувався органами НКВД УРСР протягом 1937-1941 років. На сьогодні вже встановлено імена понад 15 тисяч розстріляних громадян з Биківнянського поховання. Тут покоїться прах Михайля Семенка, Майка Йогансена, Михайла Бойчука, Федора Козубовського, митрополита УАПЦ Василя Липківського та інших жертв сталінського «Великого терору».

Урочище Триби- найвідоміше місце пам'яті жертвам комуністичного терору на Полтавщині

Воно розташоване біля обласного центру, на території Терешківської громади Полтавського району. «Найменша кількість жертв Полтаві, яку називають науковці, становить 10 тисяч людей. Кількість загиблих може становити понад 37 тисяч. Терор СРСР проти мешканців Полтави пов'язаний з іменем російсько-комуністичного ката Олександра Волкова. Він керував полтавським управлінням сталінського НКВС. За перший рік роботи Волкова у Полтаві закатували понад 6 тисяч «ворогів народу»: «куркулів», колишніх військовослужбовців, опозиціонерів, священиків. Приміщення місцевого НКВС осіло у будівлі Селянського банку (нині – СБУ). У підвалах розташовувалася в'язниця, де катували українців, оголошували вирок, і виконували його. Потім тіла невинно убієнних вивозили на міський цвинтар. Там забракло місця, тому наступні поховання почали викопувати в урочищі біля хутора Триби. У траншеї, виритій спеціально під таку справу, ховали репресованих невеликими «партиями» по декілька десятків. В лісі навколо урочища Триби археологи знайшли близько семи колективних поховань. Точна кількість похованих невідома, оскільки червоні кати приховували свої злочинні діяння: розстрілювали полтавців таємно, без ведення статистики.

Історична правда про «Великий терор»

За період «Великого терору» на території УРСР було засуджено 198918 осіб, з яких близько двох третин – до розстрілу. Решту було відправлено до в'язниць та виправно-трудова таборів (інші заходи покарання охоплювали менше 1 %, звільнено було тільки 0,3 %).

Масові репресивні операції у 1937–1938 роках, за задумом Йосипа Сталіна, мали завершити двадцятилітню боротьбу з «соціально-ворожими елементами», упокорити населення шляхом масового терору, утвердити авторитарний стиль керівництва та здійснити «кадрову революцію». Підставою для розгортання терору була теза Сталіна про загострення класової боротьби в міру успіхів соціалістичного будівництва.

Офіційно початком «Великого терору» став оперативний наказ НКВД СРСР №00447 «Про репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів» від 30 липня 1937 року, затверджений політбюро ЦК ВКП(б) 31 липня 1937 року. Проте наявні документи НКВД (накази, листування, телеграфи) свідчать, що масові репресії готувалися заздалегідь, а наказом їх лише формалізували.

Наказом №00447 упроваджувалися ліміти (плани) на покарання громадян. Вироки за I-ю категорією означали «розстріл», за II-ю категорією – на ув'язнення в таборах ГУЛАГ (рос: Главное управление лагерей) НКВД СРСР. Якщо первинний ліміт для УРСР за I категорією становив 26150 осіб, то у січні 1938 року він був збільшений до 83122 осіб. Із проханням про додаткові ліміти в Москву неодноразово

зверталися наркоми внутрішніх справ УРСР Ізраїль Леплевський та Олександр Успенський.

Ще до початку дії оперативного наказу №00447 особливу увагу було звернено на «чистку» партійних лав та органів безпеки, що мало забезпечити надалі беззастережне виконання репресивних директив центру. А вже у червні 1937 року розпочались масові арешти. 10 липня 1937 р. політбюро ЦК КП(б)У розіслало по областях УРСР вказівку про формування позасудового репресивного органу – обласних «трійок», створених для спрощення процедури засудження. До складу трійки зазвичай входили начальник обласного УНКВД (голова), обласний прокурор та перший секретар обласного, крайового або республіканського комітету ВКП(б). Існування «трійок» повністю суперечило радянському законодавству, у тому числі Конституції 1936 року.

Заарештований був фактично позбавлений права на захист (на адвоката) чи оскарження вироку. Переважна більшість справ була побудована на власних свідченнях обвинувачених. Як правило, свідчення не перевірялись, доказами провини арештованого слідство не цікавилось. Слідчі психологічним знуцанням і нелюдськими тортурами «вбивали» з арештованих потрібні зізнання. В 1937 році дозвіл на застосування методів «фізичного впливу на підозрюваних» (тобто тортур) було дано на найвищому рівні ЦК ВКП (б). Випадки неправомірного засудження вважались цілком припустимими і виправдовувались прислів'ям «ліс рубають – тріски летять».

Часи «Великого терору» у масовій свідомості населення СРСР позначені тотальним страхом та недовірою. Нічні арешти сусідів, підозри колег на роботі, друзів, родичів, пошук шпигунів та шкідників, острах доносів та обов'язок публічно таврувати ворогів народу були повсякденними. Громадяни писали доноси на колег, остерігаючись, що ті донесуть на них першими. Це стало типовим засобом вирішення особистих конфліктів із керівництвом, викладачами, родичами тощо.

Розіграні за сценарієм показові процеси проти партійно-радянських очільників 1937-1938 років передбачали не лише усунення чи маргіналізацію рештків старої еліти, але також здійснення впливу на нових висуванців та суспільство загалом. Участь у цих показових процесах мала засвідчити політичну й ідеологічну лояльність, послух волі вождя, визнання терористичних методів державного керівництва. Таким був метод здійснення «сталінської кадрової революції».

«Великий терор» згорнули за вказівкою вищого партійно-радянського керівництва. 17 листопада 1938 року ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР ухвалили постанову «Про арешти, прокурорський нагляд і провадження слідства», якою «орієнтували правоохоронні органи на припинення «великої чистки» та відновлення елементарної законності. Наступним кроком стала фізична ліквідація безпосередніх організаторів і виконавців «Великого терору».

Реабілітація жертв

Незаконність Великого терору визнали ще за часів СРСР після смерті Й.Сталіна, коли в роки «відлиги» провели часткову реабілітацію репресованих. Реабілітаційні процеси другої половини 1950-х – початку 1960-х років мали обмежений характер. Більшість громадян, засуджених за політичними звинуваченнями, не отримали повної реабілітації, а їхні права не були повністю відновлені.

У 1991 році, в останні місяці існування УРСР, було ухвалено Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». У ньому вперше в Україні законодавчо засудили і відмежувалися від політичних репресій як методу керування суспільством. Але оскільки цей закон ухвалювався ще в УРСР, то певна частина цих репресій, навіть вчинених позасудовими органами, все ще визначалася «обґрунтованими». Відповідно до вимог Закону органами прокуратури та судами впродовж 1991–2001 років було реабілітовано 248 тис. 810 громадян, відмовлено в реабілітації — 117 тисячам 243 особам.

У 2015 році Україна засудила злочини комуністичного тоталітарного режиму Законом «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганд їхньої символіки». Законопроект було розроблено Українським інститутом національної пам'яті спільно із народними депутатами України, громадськістю та експертами Реанімаційного пакету реформ.

У 2018 році Верховна Рада прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917 - 1991 років». Закон суттєво розширює коло осіб, які підпадають під реабілітацію. Зокрема, в ньому прописана автоматична реабілітація осіб, які були покарані позасудовими органами, право на реабілітацію отримують ті, хто зі зброєю в руках боровся за незалежність України, був ув'язнений, примусово поміщений у психіатричний заклад, трудову армію, позбавлений майна через «експропріацію» чи «розкуркулення», або ж депортований за національною ознакою.

З 2019 року почала працювати Національна комісія з реабілітації, яка є спеціальним постійно діючим органом при Українському інституті національної пам'яті. Комісія надає статус реабілітованих особам, постраждалим від політичних репресій комуністичного та тоталітарного режимів України. До травня 2020 року Національна комісія з реабілітації розглянула 660 обґрунтованих пропозицій та матеріалів про реабілітацію.

Вражаючі факти про «Великий терор» в Україні

1. Биківнянське поховання жертв сталінських репресій є одним із найбільших на території України. Вже встановлено імена понад 19 тисяч розстріляних громадян.
2. Інші місця масових поховань жертв «Великого терору» політичних репресій 1937–1938 років – Рутченкове поле (Донецьк), район Парку культури та відпочинку (Вінниця), П'ятихатки (Харків), Католицьке кладовище (Умань), Єврейський цвинтар (Черкаси), село Халявин (Чернігівщина), Другий християнський цвинтар (Одеса), 9-й км Запорізького шосе (Дніпро). У Західній Україні після 1939 року також з'явилися місця масових поховань, зокрема урочище Дем'янів лаз (Івано-Франківськ), урочище Саліна (Львівська область), Тюрма на Лонцького (Львів).
3. Найкривавіша ніч у Києві – 19 травня 1938 року, коли у в'язницях НКВД було розстріляно 563 людини. Розстріли, як правило, проводилися на подвір'ях в'язниць, у підвалах НКВД або безпосередньо перед похованням. Спочатку для масових поховань відводилися спеціалізовані цвинтарі. У пік репресій з метою приховати масштаби злочину енкавидисти змінили цю практику. У фруктових садах, парках, приміських лісах викопувалися траншеї для поховань, часто трупи засипалися негашеним вапном.
4. 27 жовтня – 4 листопада 1937 року в урочищі Сандармох поблизу міста Медвеж'єгорськ у Карелії з нагоди наближення 20-річчя Жовтневої революції було розстріляно 1111 осіб, з них 287 українців та осіб, долі яких пов'язані з Україною.
5. НКВД УРСР розташовувався у Києві в 1934-1938 роках у будівлях колишнього Київського інституту шляхетних дівчат (згодом – Жовтневий палац), в 1938-1941 роках по вулиці Короленка (нині – Володимирська), 33. Київський міський відділ та управління НКВД по Київській області розміщувались по вулиці Р. Люксембург (нині – Липська, 16).
6. У 1955 році КГБ при РМ СРСР направив в обласні управління держбезпеки директиву №108 сс, де дав вказівку повідомляти родичам розстріляних, що їхні рідні «померли в місцях позбавлення волі, а в необхідних випадках, при рішенні майнових або інших правових питань, реєструвати в загсах смерть розстріляних із видачею заявникам свідоцтв, в яких дати смерті вказувати у межах 10 років з дня арешту, а причини смерті – вигадані».
7. В рамках «Великого терору» НКВД організувало та провело серію масових національних операцій. Це т.зв. «німецька операція» (25 липня 1937 р.), «польська» (11 серпня 1937 р.), «румунська», «латиська», «грецька», «іранська», «харбінська», «афганська», «проти болгар і македонців».

8. Спогади катів-енкаведистів та результати ексгумації тіл свідчать про характерний «почерк» вбивць. Як правило, це були постріли у потилицю або в перший шийний хребець із револьверів системи «Наган». Наган вважався точним, безвідмовним та достатньо потужним для завдання смертельного поранення, несильна віддача берегла сили катів при масових розстрілах.

9. Влітку 1937 року було введено ряд нормативних документів, що посилили відповідальність членів родин репресованих. Дружини та чоловіки «ворогів народу» підлягали обов'язковому арешту, діти до 15 років передавались у спеціальні дитячі будинки. Члени сімей «ворогів народів», засуджених до розстрілу, підлягали примусовому переселенню у внутрішні області СРСР. Показовою є доля колишнього Генерального секретаря харчових справ УНР Миколи Стасюка, який в 1931 р. був засуджений на 10 років, а потім дізнався що в 1937 році його дружина Марія була страчена «як дружина петлюрівського міністра».

10. Термін «Ворог народу» (латинське *hostis publicus*) має давньоримське походження. Він застосовувався до ворогів республіки, які прирівнювались до солдатів ворогуючої сторони та підлягали фізичному винищенню. Вдруге цей термін став загальноживаним в часи Великого терору якобінців у Франції в 1793-1794 рр. У СРСР цей термін був не лише розповсюдженим кліше політичної риторики, але і вписаним у Конституцію 1936 року, згідно 131 статті якої «ворогами народу» оголошувались особи, які вчиняли замах на громадську, соціалістичну власність.

